

Honnan jöttek?

KÜLFÖLDI NYOMDÁSZOK MAGYARORSZÁGON A KÖNYVNYOMTATÁS KORAI SZÁZADAIBAN

V. Ecsedy Judit

Más európai országoktól eltérően Magyarországon a könyvkiadás és könyvnyomtatás szabad mesterség volt, tehát bárki, aki kellő anyagi erővel és szakismerettel rendelkezett, nyomdát állíthattott. Magyarországon a nyomdászok sohasem alkottak céheket, vagyis a nyomdászok létszámát nem korlátozták céhbeli kötöttségek. Elvileg bárhol letelepedhettek, egy helységben akár többen is. Letelepedésüknek a helybeli adottságok, munkalehetőségek, megrendelések és a felvevőpiac szabott határt. Éppen ezek a sajátosságok vonzottak számos külföldi (főleg protestáns) nyomdászt az országba. Elég volt, ha a patrónus vagy a város beleegyezett abba, hogy a nyomdász munkába álljon, idővel legtöbbször a város polgárjogát is megszerezték, és még ha kezdetben egy-egy tipográfia alkalmazottjaként keresték kenyerüket, megvolt az elvi lehetőség, hogy nyomdavezetővé, sőt tulajdonossá váljanak.

A könyvnyomtatás abban is különbözik más kézműves mesterségektől, hogy művelőinek nevét általában ismerjük, mert ott szerepel kiadványaik címlapján vagy utolsó lapján. Igaz, nem is tartották magukat egyszerű mesterembereknek, hanem a tipográfia művészete művelőinek. Azáltal, hogy nevük a szerzők, a könyv íróinak társaságában szerepelt, leggyakrabban a címlapon, szinte részeseivé váltak az írói műnek. Persze gyakorlati értelme is volt, mert a könyv iránt érdeklődő megtudhatta belőle a nyomdász vagy kiadó nevét, ahol a könyvhöz hozzájuthat.

Nyomdászaink nevét tehát a legkorábbi időktől ismerjük, és korabeli adatoknak, forrásoknak köszönhetően sok esetben azt is tudjuk, hogy honnan érkezett, hol szerezte szakmai ismereteit hazai nyomdáink személyzete. Abban a kivételes helyzetben vagyunk, hogy mindjárt a legelső Magyarországon nyomtatott könyv készítőjének ismerjük a nevét: Andreas Hess ugyanis kiírta a nevét, a nyomtatás idejét és helyét (1473, Buda) a könyv utolsó lapjára. A budai ősnymdász Itáliából érkezett, valószínűleg Rómából.

Tizenhatodik századi nyomdászaink és nyomdatulajdonosaink közül a Batthyány család pártfogását élvező Johannes Manlius (1. kép)¹ a kraj-

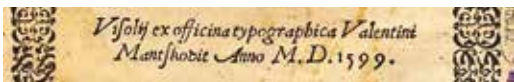
1. kép. Johannes Manlius Laibachból, a mai Szlovéniából jött

nai Laibachból (a mai Ljubljanából) érkezett. Raphael Hoffhalter lengyel származású volt és neve eredetileg Skrzeusky volt, Debrecenbe (2. kép)² azonban Bécsből érkezett, ahol egyike volt a császárváros legtöbbet foglalkoztatott és legkiválóbb nyomdászainak. Protestáns vallása miatt kellett elhagynia Bécset.

2. kép. Az eredetileg lengyel származású Raphael Hoffhalter Bécsből menekült Magyarországra

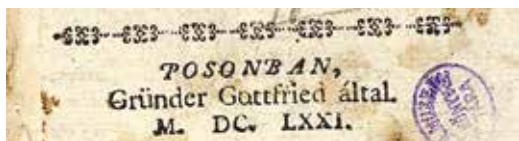
A *Vizsolyi Biblia* nyomdásza Mantskovit Bálint, (3. kép)³ aki latinosan a Farinola nevet is használta, lengyel származású volt. A nagyszombati katolikus nyomdának 1583-ban Otmár Bálint volt a faktora, aki 1603-ban már Prágában dolgozott – meglehet, hogy onnan is jött.

3. kép. A Vizsolyi Biblia nyomdája, Mantskovit Bálint lengyel származású volt

A 17. században is voltak prágai kapcsolataink katolikus és protestáns részről egyaránt. 1647 és 1649 között a pozsonyi jezsuita kollégiumi műhely faktora Zachariás Dominik Aksamítek volt, aki korábban a prágai érseki nyomda faktora-ként működött. Fennmaradt 1647. május 27-én kiállított munkaszerződése, amely az új nyomdavezető kötelezettségeit és járandóságait rögzíti. Kötelessége volt, hogy a kollégium számára munkálkodjék, de ha ezt nem hátráltatja, maga is kibocsáthatott kisebb könyvecskéket, képeket, ha előzőleg jóváhagyatta. Aksamítek kiváló nyomdász volt, aki Pozsonyból távozva néhány év múlva, 1657-től a római Propaganda Fide nyomdáját vezette.

Wáclav Vokál, a cseh menekültek nyomdája, aki előbb Szenicén (1636), majd Trencsénben és Zsolnán állította fel nyomdáját, Prágából érkezett. Gottfried Gründer, aki 1669 és 1673 között Pozsonyban önállósult (4. kép)⁴, a boroszlói (Wrocław, Lengyelország) Baumann-nyomdából jött, majd később oda is költözött vissza.

4. kép. A Pozsonyban dolgozó Gottfried Gründer a mai Wroclawból jött, majd oda is ment vissza

Johannes Korzenski, aki a Batthyány Ferenc által alapított németújvári nyomdát először vezette, valószínűleg Csehországból jött. Ugyanennek a nyomdának későbbi vezetői, Johann Sigismund Wechel és Andreas Wechel (5. kép)⁵ annak a neves párizsi nyomdászcsaládnak lehetnek leszármazottjai, akik a hugenottaüldözés következtében Hanauban telepedtek le. Magyarországon először 1637-ben tűnt fel a nevük.

A debreceni nyomdát vezető Rheda Pál (1596–1619) néha „Lipsiai Rheda”, néha csak „Lipsiai” néven nevezte magát (6. kép)⁶, Lipsceből jött, és lipcsei kapcsolatai a későbbiekben és fia, Peter idejében is megmaradtak (1620–1629). David Türsch kassai nyomdász Jénából jött.

5. kép. A hugenotta Wechel család tagjai közül ketten is Magyarországon dolgoztak

6. kép. A Rheda nyomdászcsalád tagjai Lipsceből jöttek, és Debrecenben telepedtek le

Korabeli források szólnak arról, hogy a Gyulafehérvárra érkezett külföldi nyomdászok Hamburgból jöttek, vagy legalábbis Hamburgon át. A már említett nyomdai törvények alapján ezek az 1636-ban itt dolgozó Matthias Elsholtz, Albertus Martin és Adam Has tipográfusok lehettek.

Mindössze egy olyan nyomdásról tudunk, aki ezekben az időkben az osztrák örökös tartományokból érkezett, a korábban Linzben működő Marcus Pistoriusról. A szebeni városi nyomda vezetőjeként dolgozó mester magát magyarul Linzi Pistorius Márknak nevezte.

Legmesszebről Ericus Erich jött: ő az egyetlen svéd származású nyomdász, aki Magyarországon dolgozott (7. kép)⁷, a kassai városi nyomdát vezette 1669-től.

Az első lőcsei nyomdászlegény, akinek nevét ismerjük, Georg Springer a sziléziai Liegnitzből (Legnica) jött. A liegnitzi tipográfia ugyanis, amelynek vezetőjeként dolgozott, a harmincéves háború során megszűnt. Betűfémvásárlásáról szóló adatok a későbbi időkben, 1633-ból is vannak. A betűöntést általában nem a nyomdászok végezték, hanem erre szakosodott mesterek, kö-

7. kép. Legmesszebről, Svédországból jött Kassára Ericus Erich nyomdász

zülük a lőcsei nyomdával kapcsolatban a Krakóban dolgozó, de augsburgi származású Konrad Krämer nevét ismerjük. Közvetett lengyel kapcsolatra utal a lőcsei nyomda egyik kiadványában, a *Nagy Sándor história* címlapján lévő királyt ábrázoló fametszet, ugyanis a fametszet alsó részén a lengyel és litván címer látható. A későbbiekben, Samuel Brewer idejéből Johann Sagittarius felső-sziléziai származású nyomdászlegényt és a másik sziléziai legény, Christoph Pach nevét ismerjük 1674-ből.

A gyulafehérvári fejedelmi nyomdában Jakob Effmurdtt megjelenésével új felszerelés jelent meg, megélelénkült a nyomda élete, amint azt a nyomdász Krakóban tett sűrű látogatásai bizonyítják. Nevét magyarul Lignicei Effmurdtt Jakabnak írta, tehát a lőcsei nyomdászlegényhez hasonlóan ő is a sziléziai Liegnitzből (Legnica) származhatott. Személyéről csak annyi állapítható meg, hogy mielőtt 1628-ban feltűnt volna neve a gyulafehérvári nyomtatványokon, 1621-ben Krakóban dolgozott, bár nem önálló nyomdászként, hanem valószínűleg inkább, mint könyvkötő. Amikor 1636-ban a fejedelmi nyomda szabályzata készült, a *Leges typographorum*, akkor a nyomdászok között találni még egy Paulus de Vitze Gedanensis nevű nyomdászt is, aki neve alapján minden bizonnyal a lengyelországi Danckából (Gdańsk) érkezett.

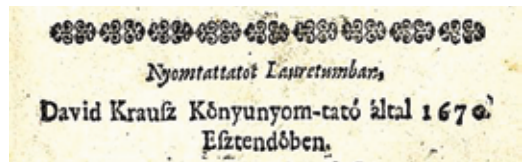
A neves cseh pedagógus, J. A. Comenius lengyelországi, lesznoi száműzetéséből jött Sárospatakra. Számára létfontosságú volt a keze ügyében lévő nyomda. Lesznóba letelepedve számos munkáját a helybeli Vetter-nyomda bocsátotta ki. Ragaszkodott ahhoz, hogy Patakon is nyomda álljon rendelkezésére, ennek köszönhető, hogy az évek óta készen álló, de használaton kívüli pataki nyomda 1650 végén munkába állhatott. A pataki tipográfia Comeniusszal együtt jött első mestere Georgius Renius volt. Ismeretlenül került Sárospatakra, legvalószínűbb, hogy éppen Lesznóról, Lengyelországból, a Vetter-nyomdából hozta magával Comenius.

Bár hollandiai nyomdász nem dolgozott Magyarországon, mégis a korabeli hollandiai nyomdászatnak volt a legnagyobb hatása a kelet-magyarországi és erdélyi nyomdáinkra. A 17. században élenjáró, hírneves kiadóknak és nyomdáknak otthont adó németalföldi protestáns városok állandó célállomásai voltak nemcsak az erdélyi peregrináló diákoknak, hanem a tipográfia művészetét tanulni szándékozók számára is. Járt Hol-

landiában és Angliában is Udvarhelyi Mihály tipográfus, akinek németalföldi és angliai tanulmányútja 1663 decemberétől legalább két évig tartott. Bethlen Miklós és Tsernátoni Pál társaságában, saját költségén utazott ki, és amint Bornemisza Anna fejedelemasszonynak írja: „laktam kegyelmes asszonyom nagy királyok, fejedelmek s híres neves Académiák Typographiájában, de mindenütt szép hírem, nevem volt, mert ott tudták a Typographiának mi voltát...” Az említett akadémiák közül a leidenit és az oxfordit, illetve azok tipográfiáját biztosra vehetjük. Hazatérve egy ideig Szenci Kertész Ábrahám mellett dolgozott, majd nyomdáját vezette, mindaddig, amíg az Szebenben volt.

A debreceni Töltési István is Hollandiában tökéletesítette tudását. Az ő kinti tartózkodása részben egybeesett Tótfalusi Kis Miklós amszterdami éveivel. A németalföldi nyomdákban tapasztalatot és szakmai tudást szerzett tipográfusoknak sorában alkotott kiemelkedőt Tótfalusi Kis Miklós, akinek holland ízlésű, egységes stílusú betűhagyatéka sokáig nyomon követhető a kolozsvári nyomtatványokon.

Nádasdy Ferenc a katolikus Németalföldről, Antwerpenből hívott be nyomdászokat: Petrus Binnart, Hieronymus Verdussen és Johann Baptist Hacque személyében, akik bécsi és potten-dorfi nyomdájában dolgoztak. Amikor a főúr nyomdáját áttelepítette a magyarországi Loretomba, ott már David Krausz bécsi nyomdász vezette a műhelyt. (8. kép)⁸

8. kép. Nádasdy Ferenc Lajta melletti loretói nyomdáját David Krausz bécsi nyomdász vezette

Az Erdélyben megjelent cirill nyelvű kiadványok nyomdászai a Havasalföldről jöttek, általában nagy műveltségű szerzetes-nyomdászok voltak. Korábban a govorai, snagovi és bucaresti nyomdákban dolgoztak, majd részt vettek a fejedelmi nyomda román nyelvű, cirill betűs kiadványainak készítésében, és később az Erdély több városában megforduló ortodox érseki nyomda munkájában. A legkorábbi cirill betűs román könyv Erdélyben készült, Szebenben, és nyom-

dásza a moldvai származású Philip (Fülöp) mester volt (1541). A cirill betűket feltehetően a város támogatásával Velencéből szereztek be.

Egy évszázaddal később, I. Rákóczi György idejében, a fejedelmi nyomda román nyelvű kiadványainak nyomdása az Ohridi Štefannak nevezett havasalföldi szerzetes-nyomdász. Az Erdélyben 1683 és 1702 között kibocsátott román nyelvű cirill könyvek nyomdászai közül Iosif ukrán nyomdász (1687–1688), Moldvai Kiriak (1687–1689) moldvai származású volt, és korábban a bukaresti nyomdában dolgozott. Mihai Istvanovics (1699-től) személyében az akkori idők egyik legkiválóbb mestere került Erdélybe, ő szintén Bukarestből jött, de nagy valószínűséggel erdélyi születésű volt.

Amint látszik, 16–17. századi nyomdászaink Európa legkülönbözőbb tájairól kerültek Magyarországra, és keresték itt megélhetésüket. Akár a szigorú céhszabályok, akár felekezeti okok kényszerítették őket hazájuk elhagyására, legtöbben itt végleg megtelepedtek. Szakmai tudásuk, latin és német nyelvismeretük – amelyet abban a korban biztosra vehetünk – átsegítette őket a kezdeti nehézségeken. Magyar nyelvű könyvek nagy számban kikerültek sajtójuk alól a helybeli, magyarul tudó legények és korrektorok közreműködésének köszönhetően.

A 18. században gyökeresen megváltozott a helyzet. Külföldi nyomdászaink származási he-

lye már korántsem ilyen változatos, és felekezeti szinten kivétel nélkül katolikusok voltak. A Habsburg-uralkodók által támogatott tömeges bevándorlás során nemcsak földművesek, hanem iparosok és kereskedők is jöttek német földről vagy az osztrák örökös tartományokból az országba, köztük a könyvszakma képviselői: könyvkötők, könyvárusok, nyomdászok. A 18. század első évtizedeiben létesült új nyomdák alapítói kivétel nélkül német vidékekről érkeztek.

JEGYZETEK

- 1 Beythe I., Esztendő által (Németújvár, Manlius 1584) = Régi Magyarországi Nyomtatványok (továbbiakban RMNy) 553
- 2 Az ket Samuel könyveinek (Debrecen, Hoffhalter 1560) = RMNy 205
- 3 Gönczi I., Panharmonia (Vizsoly, Mantskovit 1599) = RMNy 863
- 4 Pázmány P., Bizonyos okok (Pozsony, Gründer 1671) = RMNy 3769
- 5 Agenda az az Szent egyházi (Somorja, Wechel 1650) = RMNy 2341
- 6 Derecskei A (ford.) Az Szent Pál levele (Debrecen, Lipsiai Rheda 1603) = RMNy 895
- 7 Miskolczi M., Drága kenet (Kassa, Erich 1669) = RMNy 3516
- 8 Stankovics J., Rövid és summa-szerént (Loretto, Krausz 1670) = RMNy 3650

FONT FRONT

Tipográfiai és tervezői pályázat

fontfront.hu

Jelentkezési határidő 2024. október 14.